

A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa

Talán még ebben a körben sem közismert, hogy a térképi és hivatalos alkalmazásra szánt földrajzi nevek megállapítására, ill. megváltoztatására kormányrendelet alapján Földrajzinév-bizottság (FNB) működik a Földművelésügyi Minisztériumban, elnöke Földi Ervin. A bizottság hatáskörébe tartozik, hogy döntsön a földterületek, a víz-, táj- és domborzati nevek, a természetvédelmi területek, a névvel jelölt közlekedési objektumok nevét, illetve a külföldi földrajzi nevek hazai használatát illetően. A bizottság véleményét ki kell kérni a helységnevekkel kapcsolatban névváltoztatás és új község alakításának kezdeményezése során. A bizottságnak véleményeznie kell a bel- és külterületi településrészek nevét, ha az önkormányzat azt kéri az ilyen nevekre irányuló névalkotás vagy névváltoztatás előkészítése során. A döntéseket az egyes ágazatok (pl. országnevek – külügy, helységnevek – belügy, víznevek – KHVM) képviselőinek egyetértésével kell meghozni. Az érdekelt országos hatáskörű szerveken kívül az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága, Nyelvtudományi és Történettudományi Intézete is képviselve van a Földrajzinév-bizottságban.

Bár a Bizottság létrehozásának célja az volt, hogy a térképi névhasználatot egységessé, a nyelvhelyessé és a hagyományok tekintetében megalapozottá tegye, mára több más területen is igénylik a bizottság állásfoglalását, pl. a MÁV az új vagy megváltoztatandó állomásnevekkel és külföldi állomások esetleges magyar nevével kapcsolatban, a KSH az új helységnévtár szerkesztése során a kisebb lakott helyek nevét illetően, a Belügyminisztérium a külföldön születettek születési helyének helyes anyakönyvi bejegyzése érdekében, ill. az MTI egy-egy új államalakulat, szakadár tartomány, az ottani helységek stb. nevével kapcsolatban (az más kérdés, hogy ez az újságokban nem mindig jelenik meg).

E bevezetés után engedjék meg, hogy egy-egy érdekesebb döntésén keresztül bemutassam az FNB működését.

Külföldi nevek

Számos változás történik az országnevekben, ezek többsége az ún. teljes – az állam belső berendezkedésére való utalást tartalmazó – nevekben történik, betoldanak vagy kihagynak olyan szavakat mint *demokratikus*, *szövetségi*, *szocialista* stb. Akadnak azért érdekesebb esetek is. Két ország, *Elefántcsontpart* és az egykori *Burma* diplomáciai úton kezdeményezte szerte a

világban országuk nevének megváltoztatását. *Elefántcsontpart* azt akarta elérni, hogy az országot mindenütt franciául, *Côte d'Ivoire*-nak nevezzék. A bizottság – a nemzetközi gyakorlattal szemben – az *Elefántcsontpart* országnév megmaradását támogatta, úgy ítélte meg, hogy az a magyar nyelvben jól meghonosodott, míg a francia alak a magyarban nem létező írásjeleket tartalmaz, kiejtése és toldalékolása újabb problémákat eredményez. Elfogadta az FNB azonban *Burma* kérését. A *Burma* név ugyanis az angol fennhatóság idejéből származik, és az angolok egy országrész nevét alkalmazták az egész államalakulatra, míg az ország neve saját nyelvükön *Myanmar* (angol szövegben), ejtése „mjánma” vagy „mjánmar”. Mivel végső soron két burmai szó közül kellett választani, elfogadtuk a névváltoztatást, csak a második hang ejtése és írása maradt vitás. A magyar írásban y csak a gy, ly, ny, ty kettősbetűkben és a hagyományos írásmódú nevekben fordul elő. Hangértékének megfelelő helyettesítése j-vel történne (vö. *Malajzia*), de kezdődhet-e egy szó a magyarban 'mj' mássalhangzó-torlódással? A végül elfogadott *Mianmar* tehát egy kissé magyarosított névnek tekinthető. Egyébként a század elején a szomszédos *Sziám* ugyanezen okokból és ugyanilyen módon változtatta a nevét *Thaiföldre*.

A volt Szovjetunió területén alakult legtöbb új, nem latin betűt használó ország esetében a belső név, az orosz és az oroszon keresztül átitrt magyar név nem, vagy csak alig különbözik egymástól (pl. *Azerbajdzsán*, *Kirgizisztán*, *Ukrajna*). Régi magyar neve van *Örményország*-nak. A *Grúzia* név azonban kifejezetten orosz jövevény. Az ország belső neve a magyarból és az európai nyelvekből teljesen hiányzó *Kartveli*, valamint tény, hogy az ország orosz fennhatóság alá kerülése előtt a magyar térképeken és lexikonokban *Georgia* néven szerepelt. Függetlenné válásakor a *Georgiá*-t és az ezzel rokon neveket (vö. ném. *Georgien*) kezdték el használni a nemzetközi érintkezésben és a sajtóban, ennek nyomán a magyar sajtóban is. Tekintettel a *Grúzia* név erősen meghonosodott voltára, továbbá, hogy a régebbi, de ugyancsak jövevény *Georgia* írásképileg teljesen megegyezik az USA egyik tagállamának a nevével, és ennek következtében kiejtési és kommunikációs zavarok is várhatók, valamint arra, hogy a *grúz* melléknév egyszerű, és a magyar népnevek-országnevek rendszerébe jól illeszkedik a másik kettőből képezhetőkkal szemben, úgy döntött a bizottság, hogy a *Grúziá*-t magyar országnévként megtartja. Nem így vélekedett a bizottság a szintén orosz *Belorusszia* névvel kapcsolatban, hanem a sokévszázados hagyománnyal bíró (a XVI. századból adatolható) *Fehéroroszország* használatát javasolja. Az új állam a magyarban korábban ismeretlen *Belarusz* (lágy sz-szel) szóval nevezi magát, a népnév pedig *belarusz* (kemény sz-szel). A magyar sem írásban, sem kiejtésben nem tud különbséget tenni, és ez nem szerencsés, ámbar meg kell jegyezni, hogy a *japán* szó is kettős funkciójú. A *belarusz* szó a magyarban

sokkal inkább lenne alkalmas melléknévi, mint országnévi szerepre, márcsak azért is, mert az orosz melléknévi alak, a *belorusz*, közismert volt.

A volt Szovjetunió területén alakult, nem latin betűs országok egyéb neveivel kapcsolatban a bizottság a közvetlen, tehát a nem oroszból való átírás mellett foglalt állást, egyidejűleg – amíg ez az országoként ezres nagyságrendű névmennyiséget érintő folyamat lezajlik –, a korábbi orosz átírási alakot exonimává minősíti, és ezek szűrésével alakítja ki a szükséges és hagyományos kivételek körét. Ilyen kivétel marad pl. a *Kijev* a *Kiiv*-vel szemben. Abban viszont, hogy az orosz *Lvov* név helyett nem az ukrán *Lviv*-et alkalmazzuk, hanem magyar exonimaként a német *Lemberg*-et, a kárpátaljai magyarok mai névhasználata volt a perdőntő.

Hazai nevek

Idén újra megjelenteti a Központi Statisztikai Hivatal a Magyar Köztársaság Helységnévtárát. Amióta kiadják a helységnévtárakat, sokat változott a helyesírás is, a nyelvi norma is. A helységnévtárak valamennyire követték a változásokat, pl. a *cz*-t *c*-re, a *szöllős*, *szöllös* alakokat *szőlős*-re, a rövid *i*-t a *víz* névelemet tartalmazó nevekben egységesen hosszú *í*-re javították. A mai napig bennmaradt viszont kilenc olyan szó, amit helységneveink elemeként a nyelvi normától eltérően írnak:

bucsu (>búcsú)	nyír (>nyír)
füz (>fűz)	szi(n) (>szí(n))
gyepü (>gyepű)	timár (>tímár)
hid (>híd)	töttös (>töttös)
himes (>hímes)	

A változtatás 19 községnevet érintene: *Baranyahidvég*, *Bucsu*, *Bucsuszentlászló*, *Csikóstöttös*, *Füzvölgy*, *Gyepükaján*, *Hidvégardó*, *Himesháza*, *Kővágótöttös*, *Megyehid*, *Nyirád*, *Óhid*, *Rábahidvég*, *Sajóhidvég*, *Szabadhidvég*, *Szihalom*, *Szin*, *Szinpetri*, *Timár*. A bizottság ezek módosításáról döntött, s reméljük, hogy a községneveket érintő hosszadalmas jogi eljárások nélkül sikerül a javításokat véghezvinni.

1990-ig évtizedeken keresztül a községek egyesítésének, nagyobb településhez való csatolásának tendenciája érvényesült, 1990 óta viszont 67 új község alakult Magyarországon, 6 város, ill. község változtatta meg a nevét, és tucatjával folynak a kezdeményezések. Az új községek többsége a korábbi egyesítések megszüntetésével jött létre, 18 névvel azonban gazdagodott községneveink rendszere. Ezek nagyrészt régi, jelentős lakott helyek önállósulásai, mint *Eplény*, *Csataszög*, *Kulcs*, *Móricgát*. *Pilisjászfalu* azonban nem a korábban használt, és nem is a kérvényezett néven alakult községgé. Piliscsaba részeként az előtag nélküli *Jászfalu* volt a hivatalos neve, a helyi

lakosság viszont *Szárazágnak* mondja a falut, így az előkészítő bizottság a kötőjeles *Jászfalu-Szárazág* nevet kérvényezte. Szerencsére meg lehetett győzni őket, hogy a kettős, kötőjeles forma községnévként nem alkalmazható, és a *Jászfalu* a hagyománnyal bíró, sok évszázada adatolható név. Bár az önkormányzati törvény csak annyit ír elő, hogy az új község neve nem lehet azonos egy már meglévő község nevével, a Földrajzinév-bizottság arra törekszik, hogy a történelmi Magyarországon volt nevekkal se legyen azonosság. Márpedig Komárom vármegyének ma Szlovákiába eső részén volt egy *Jászfalu*, így egészült ki a név a szomszédos községekhez hasonlóan egy *pilis* előtaggal. Reméljük, nem fordul elő még egyszer, ami 1954-ben Csongrád megyében, hogy *Eperjes* néven alakulhasson község.

Ezen kívül is több olyan kérelmet tárgyalt a bizottság, amelyben a helyi lakosok kötőjellel kapcsolódó, kettős helységnév megalkotását javasolják. Egy dunakeszi kezdeményezés *Dunakeszi-Alag*-ra változtatná a város nevét. A *Fornádpusztá*-ból és *Kecsegepusztá*-ból alakuló új község a *Fornád-Kecsege* nevet akarja felvenni, a *Dabasiszőlők* néven nyilvántartott külterületi településrész önállósulva *Dabas-Szőlő* szeretne lenni. Véleményem szerint itt nem csupán egy-egy helytelenül használt kötőjellel van szó, hanem egyes közúti településhatár-jelző táblákon és a vasútállomásokon szokásos kettős névalakok kezdték ki a helységnévek rendszerét egy „*Kőbánya-Kispesten szállok le, tehát Kőbánya-Kispesten lakom*” féle logika alapján. Ugyancsak kizoríthatják a valódi településrésznevet a használatból az *Érd alsó*, *Érd felső* típusú állomásnevek. Az ilyen torzulások legjobb leelőhelyei az apróhirdetések, pl. Családi házat vennék *Dunakeszi alsó*-n; Nyaraló eladó *Balatonszabadi-Sóstó*-n, stb., holott ezek a nevek kizárólag az állomásra vonatkoznak. Nagyon üdvözlendő tehát, hogy a MÁV újabban nagy körültekintéssel és a Földrajzinév-bizottsággal együttműködve határoz az állomásnevekről. Idézet az 1990 óta érvényes MÁV utasításból:

- „A vasútállomások nevének megállapítása vagy módosítása esetén
- törekedni kell az egyszerű, összetétel nélküli nevek kialakítására;
 - előnyben kell részesíteni a helyi jelentőségű neveket;
 - meg kell óvni, vagy vissza kell adni a történelmileg kialakult vagy eredeti neveket;
 - kerülni kell a jellegtelen, felesleges tagokat tartalmazó, külön vagy kötőjellel írt nevek (alsó, felső, külső stb.) használatát;
 - nem alkalmazhatók a bizonytalan helyesírású, más állomásnevekkel összekeverhető nevek;
 - nem kell átvenni a települések összevonása során kialakított új településneveket;
 - az azonos közigazgatási területen létesülő új állomás nevének kialakításánál nem használható előtagként a közigazgatási egység neve.”

Térképi nevek

Sajnos a magyarországi nagyméretarányú térképészetben a névtan elhanyagolt terület volt. Ennek okát elsősorban az ilyen, pl. 1:10000 méretarányú térképek titkosításában látom, amit csak 1990-ben oldottak fel, s mivel a térképhasználók köre a honvédségre és más szűk szakmai intézményekre korlátozódott, nem is lehetett igény névrajzilag is kielégítő térképekre. A térképezés két nagy ága – a földmérési (kataszteri) és a topográfiai – más és más módon készítette el a térképek névrajzát.

A topográfiai térképek – bár gyakran nyúlnak vissza a régi kataszteri térképek névanyagához – alapvetően az ún. új felmérés keretében végzett saját gyűjtés eredményét alkalmazzák, és ezzel az óriási munkával számos nevet mentettek meg a feledéstől, pontosabban attól, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek táblaszámaival helyettesítsék azokat. Minden elismerés mellett meg kell állapítani azonban, hogy a névanyag egésze több vonatkozásban nem felel meg a szakszerűség követelményeinek:

1.) Helyesírás, különös tekintettel az egybe-, külön- ill. kötőjellel való írásra.

2.) Hibás gyakorlat volt utótaggal bővíteni az önmagukban is megálló neveket, pl. így lett a *Rét feletti-ből Rét feletti dűlő, Ebédleső-ből Ebédleső-halom*, stb.

3.) Számos esetben a topográfus nem tud mit kezdeni a nyelvjárási, vagy egyéb helyi jellegzetességgel bíró szavakkal, és rosszul köznyelvesíti, pl. a Dunántúlon „gulakút”-nak hallott szó a térképen nem *Gulya-kút*, hanem *Gúla-kút* lett, a *Göbolyjárás* *Bögölyjárás* lett, a *Lódri-domb* pedig *Róddli-domb*.

4.) Az előzőhöz hasonló másik gyakori eset az idegen hangzású, vagy régies írásmódú családnevekből alakult földrajzi nevek eltorzulása, fonetikus leírása, pl. *Puhl-sarok* helyett *Pól-sarok*.

5.) Nemzetiségi vidékeken előfordul a nevek lefordítása, a legkirívóbb eset itt is a családnév, pl. *Tiefenbachacker* helyett *Tiefenbach-dűlő*-t talán lehet írni, de *Mélypatak-dűlő*-t semmiképp.

6.) Sajnos nem sikerült teljesen kivédeni a téeszék táblaszámainak használatát a térképeken, és nem szerencsés a patakok mellékágainak számmal való megjelölése sem.

7.) Torzulhatnak a nevek a szelvényhatárokon is. Gyakori, hogy egy patak mondjuk *Fövenyes* névvel folyik ki az egyik szelvényről és *Malom-patak* néven folyik be a másikra. A kedvenc példám a *Horpácsi-erdő*, melynek nevét a szelvényhatár kettévágta, s így *Pácsi-erdő* lett belőle.

A földmérési alaptérképekre többnyire az jellemző, hogy a régi, 1:2880 méretarányú kataszteri térképek névanyagát másolták át. Ez a névanyag mind helyesírásban, mind tartalmában és a nevek lokalizációját tekintve is elavult. A

földrajzi nevek egy része ugyanis igen változékony. Ilyenek a birtokosra utaló földrajzi nevek: ha a birtokos megváltozik, könnyen, de nem feltétlenül megváltozhat a birtok neve is. Megváltozhat egy földrajzi név a művelés jellegének módosulásával is, pl. irtás, erdősítés, összeszántás, szétparcellázás, stb. Ha a birtokos, illetve a művelés változása csak az eredeti névvel jelölt területnek csak egy részét érintette, akkor a név a megmaradt szűk-bb részre tolódik át, tehát a lokalizáció változik.

Talán sikerült kellőképpen megindokolnom, miért kezdett a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) egy olyan vállalkozásba, hogy az egész ország területén a térképi névanyagot felülvizsgálja, melynek során tekintettel kell lenni az élő névhasználatra és a művelésben bekövetkezett változásokra, de segíteni kell a hagyományos, helytörténeti jelentőségű nevek fennmaradását a térképeken. Az egyéb szempontokat a jelenleg forgalomban lévő térképek hiányosságai kapcsán említettem. A munka a történeti források (térképek, névjegyzékek, birtokkataszterek), ill. a nyelvészeti névgyűjtés adatainak kigyűjtésével kezdődik. Ezt követi minden esetben a helyi egyeztetés. Ennek során munkatérképeinken pontosan körülrajzolva lokalizáljuk a névvel jelölt földfelszíni részletet. Erre azért van szükség, hogy alkalmazáskor a megírás ne csússzon át más területekre, illetve, hogy a megírás szöge kövesse az adott földfelszíni részlet fekvését. Jelenleg az ország 20-22 %-ával végeztünk. A helyszíneli névanyag a Földrajzinév-bizottság elé kerül jóváhagyásra.

A térképre kerülő névkincs mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt erősen függ a térkép méretarányától. A Tolna megyei Alsónyék községben egymás mellett található öt viszonylag kicsi, szőlővel beültetett domb. Egy 1:10000 méretarányú térképen valamennyi az egyedi névén szerepelhet: *Felső-hegy*, *Kerek-hegy*, *Közép-hegy*, *Nap-hegy*, *Alsó-hegy*, míg egy 1:50000 méretarányú térképen éppencsak el lehet helyezni az összefoglaló *Szőlőhegyek* elnevezést. Az *alsó* – *felső*, *külső* – *belső*, *kis* – *nagy* stb. előtagpárokkal bővített két- vagy többelemű névalakok egy kisebb méretarányú térképen egyszerűsödnek. Tehát ami egy 10000-esen *Alsó-Kövecses-dűlő* és *Felső-Kövecses-dűlő*, az egy 25000-esen vagy 50000-esen csak *Kövecses-dűlő* formában helyezhető el. A több kisebb dűlőnév közül, ha mindegyik nem fér ki, a névtanilag vagy történetileg jelentősebbet hagyjuk meg.

Neveinkből a hozzájuk tartozó információkkal egy számítógépes adatbázist hoztunk létre, aminek a Földrajzinév-tár elnevezést adtuk. Az egész ország területére vonatkozóan elkészült az a rész, ami egy 1:50000 méretarányú térkép névanyaga lehet. Ez jórészt az 1970-es évek végén és a 80-as évek elején megjelent, Magyarország Földrajzinév-tára c. kiadvány (szerk. Földi Ervin) húsz kötetén alapul, de számos változtatással, bővítéssel. Ez az adatbázis 78 ezer nevet tartalmaz. A jelenleg zajló, 1:10000 méretarányú térképek

névanyagára irányuló helyszínelés adataiból folyamatosan egy részletesebb adatbázis épül föl. Egy névhez a következő információk tartoznak:

- a fekvés: megye, község;
- pontosabb lokalizáció koordinátákkal;
- a név forrásai;
- a földfelszíni részlet típusa: pl. erdő, dűlő, tó, hegy, város, sziget, mocsár stb., összesen 39 típus;
- hegyek, dombok esetében magasság;
- lakott helyek esetében lakosságszám;
- a név változatai, azaz más forrásokban előforduló variánsai.

Az adatbázis logikai szerkezetét úgy alakították ki, hogy többfajta lekérdezésre adjon lehetőséget. Külön visszakereshető mezőbe kerültek a többtagú nevek elemei, a fekvés, a típus, a változatok. Ezekre egyenként is, de kombinálva is lehet kérdezni, pl.:

- keresd X község neveit;
- keresd a völgyek nevét;
- keresd a völgyek nevét X és Y megyében;
- keresd a *láp*a elemet tartalmazó völgyek nevét X és Y megyében.

Ezekén kívül lehetőség van egy koordinátákkal meghatározott tetszőleges terület neveinek kigyűjtésére is. Őszintén remélem, hogy nyelvészek is igénybe fogják venni a Földrajzinév-tár adatbázist.

MIKESY GÁBOR

Nyitra vármegyei magyar és szlovák férfi keresztnévek Mária Terézia korában (1769–70)

Közleményemben Nyitra vármegye XVIII. századi névdivatjához kívánok adatokkal szolgálni. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során készült Nyitra vármegyei névösszeírások alapján, egy és ugyanazon időpontban három – a szlovák, a magyar és a német – névadási rendszer összevethető. Hogy világosabban lássuk a megye jellemzőit, érdemes idéznünk a Lexicon locorum